

PARIIND CU PASCAL

Autor: Alexandru Tache | 31 ianuarie 2023

Contextul. Unde se situează faimosul pariu?

Fiind noi trăitori într-o epocă mai degrabă indiferentă și blazată față de interogațiile religioase tradiționale, întâlnim, totuși, periodic, diverse propuneri și soluții cu privire la relația noastră cu transcendentul. Vizibil, aproape nimeni nu mai are astăzi curaj să propună soluții „directe”, precum aceea a trimiterii literaliste la textul biblic, văzută în general drept naivă, primită uneori cu dispreț, cel mai adesea cu plictis. Credința inocentă nu prea mai are trecere în ziua de azi, părând multora drept o atitudine mai degrabă vetustă. Este de bon ton, mai ales în rândul lumii urbane și educate, să se atragă atenția asupra inadecvării propunerilor de tipul „crede și nu cerceta”, inadecvare folosită deseori și ca argument împotriva relevanței scrierilor biblice, deși, oricât ar scotoci, nimeni nu va reuși să găsească respectiva formulare în paginile Bibliei, pentru dureros de simplul motiv că nu se află acolo, așa cum par foarte mulți convinși că ar sta lucrurile.

Abordările astfel menționate fiind întrucâtva excluse, dar nevoia de a trata subiectul credinței rămânând, din varii motive, prezentă, se optează, de obicei, pentru variante oarecum ocolitoare, indirecte, ce ne-ar putea oferi unele rezolvări prin rigoșeu. O astfel de variantă, pe care o auzim tot mai des menționată, este aceea a faimosului pariu al lui Pascal¹. Acesta pare însă a fi deseori numai superficial înțeles, prezentat ca soluție facilă, gata făcută, lipsită de prea multă reflecție constitutivă. Am considerat, așadar, că ar putea fi utilă o explorare mai detaliată a pariului și a contextului în care el a apărut.

Pus în termeni cât mai simpli, acesta pare a prezenta credința în Dumnezeu drept o alegere rezonabilă, dacă nu chiar banală, dată fiind alternativa: să credem, căci, crezând, nu avem, în fond, mare lucru de pierdut, fie că Domnul există sau nu; dacă, în schimb, nu credem, există pentru noi riscul de a nu sfârși tocmai bine, mai ales în cazul în care se confirmă, în cele din urmă, existența unui Creator ce are și anumite așteptări de la noi, așteptări de care stă condiționată soarta noastră, bună sau mai puțin bună, din viața de după moarte (precum credința în El!).

Avem, așadar, de-a face cu o abordare mai degrabă inedită în istoria argumentării

creștine în favoarea credinței în Dumnezeu. Dacă, timp de peste un mileniu, credința fusese fie de la sine evidentă, fie argumentată pozitiv, iată că la mijlocul „Marelui Secol” francez, în zorii modernității, se face simțită nevoia unei altfel de formulări: nu ne mai declarăm convinși că putem înțelege ce este Dumnezeu, natura sa devine incertă, dar considerăm, totuși, că „nu strică” să credem în El, dacă tot nu avem prea multe de riscat alegând opțiunea aceasta.

Un alt aspect cu care între timp părem a ne fi obișnuit, dar care a șocat, fără îndoială, la timpul său, este acela al punerii ideii de credință sub forma unui pariu, ce la bază nu este altceva decât un joc de noroc, supus incertitudinii și hazardului, lucruri mai degrabă străine felului în care fusese credința în Dumnezeu justificată până la momentul respectiv, și continuă încă să fie pentru unii dintre noi.

Cuvintele lui Pascal. Ce se spune, de fapt, acolo?

Nelăsându-se împiedicat de aceste considerente, sau poate tocmai datorită lor, Pascal propune apologia credinței creștine sub formă de pariu. Pentru a înțelege cât mai bine logica din spatele argumentării sale, este cel mai nimerit să-i dăm chiar acestuia cuvântul. Textul apologiei pariului poate fi găsit în culegerea de cugetări a marelui gânditor, *Pensées*; pentru traducere am folosit ediția din 2004, stabilită de Michel Le Guern². Ne vom apleca, în continuare, asupra fragmentului 397³, unde se găsește faimoasa apologie:

„Dacă există un Dumnezeu, el este infinit incomprehensibil, căci, neavând nici părți constitutive, nici limite, nu există niciun raport între El și noi. Suntem așadar incapabili de a cunoaște nici ce este, nici dacă există.

(...)

Să examinăm așadar acest aspect și să spunem: Dumnezeu fie există, fie nu există; dar către care variantă să tindem? Rațiunea nu poate hotărî aici nimic.

Există un abis infinit ce ne separă. La extrema acestei distanțe infinite se joacă un joc la finalul căruia vom obține cap sau pajură. Ce veți paria?

Conform rațiunii, nu puteți face nici într-un fel, nici în celălalt; conform rațiunii, nu puteți justifica niciuna din cele două alegeri. Nu îi acuzați deci de eroare pe cei care au făcut o alegere, pentru că nu cunoașteți nimic despre asta.

- Nu, dar îi voi blama nu pentru a fi făcut această alegere, ci pentru faptul de a fi ales, căci atât cel ce alege capul cât și cel ce alege pajura se află în eroare, amândoi greșesc; corect este să nu pariezi.

- Da, dar trebuie pariat. Asta nu se face voluntar, sunteți obligat. Ce o să alegeți, așadar? Să vedem, pentru că trebuie făcută o alegere, să vedem ce vă interesează mai puțin. Aveți două lucruri de pierdut, adevărul sau binele, și

două lucruri de pariat, rațiunea și voința, cunoașterea și fericirea, iar natura dumneavoastră are două lucruri de care să fugă, eroarea și suferința. Rațiunea nu vă va fi rănită, căci trebuie neapărat să alegeți, optând pentru o variantă sau pentru cealaltă. Iată un subiect rezolvat. Dar fericirea? Să cântărim câștigul și pierderea, alegând capul, crezând că Dumnezeu există. Să evaluăm cele două cazuri: dacă câștigați, câștigați totul, iar dacă pierdeți, nu pierdeți nimic; pariați așadar, că El există, fără ezitare!”

Vom face mențiunea că am operat unele minime modificări în punctuația textului, pentru a-l face mai limpede de urmărit.

Explicații, detalieri. Care este logica internă a apologiei?

Frapează de la început concesiile pe care Pascal pare pregătit să o facă celor ce tind să nu creadă, ori șocul pe care îl administrează celor ce cred: conform acestuia, Dumnezeu nu este de înțeles, iar noi nu ne putem raporta în niciun fel la El cu mintea noastră omenească și limitată, nu îl putem cunoaște ori cerceta pe cale pozitivă. Agnosticismul pare a fi, în vederea lui Pascal, un fel de stare naturală pentru noi. Merită aici făcută mențiunea că, după majoritatea exegeților săi, apologia pariului era adresată unui public anume: gentlemanilor libertini, pasionați de jocuri de noroc, pe care autorul panseurilor îi întâlnea frecvent la reședința prietenului său, ducele de Roannez⁴. Așadar, făcând acest fel de concesie, Pascal nu își imagina că se adresează publicului uzual al epocii sale, în general alcătuit din credincioși, ci unei categorii aparte compusă mai ales din sceptici și atei, cu toții foarte politicoși. Ținând cont de aceasta (eventual și de vag exasperanta preponderență a cazinourilor în lumea contemporană) am putea afirma că textul beneficiază de mari calități anticipative, fiind mai potrivit și mai ușor de înțeles trăitorilor din ziua de astăzi, decât acelor din timpul lui Pascal. De altfel, nu puține au fost spiritele tradiționaliste din epocă pe care apologia pariului nu a evitat să le ultragieze⁵.

Odată acceptată ideea că nu putem, rațional, ști absolut nimic despre existența ori voia Domnului, Pascal are o nouă problemă de rezolvat. Cum motivăm, totuși, nevoia de a face o alegere? Din moment ce rațiunea nu ne ajută cu nimic, nici într-un sens, nici în celălalt, pare rezonabil să renunțăm, pur și simplu, la gestul de a mai alege, după cum se sugerează în dialogul imaginat de apologetul francez. Și totuși, indiferent de toate acestea, este imperios necesar să ne facem alegerea: credem sau nu. S-ar putea argumenta că nevoia este una psihologică: nu putem trăi permanent în incertitudine, aceasta ar fi prea apăsătoare. O altă explicație ar fi cea contextuală, căci Pascal se imagina vorbind unor pasionați de jocuri de noroc, pesemne că pentru aceia nevoia obsesivă de a paria va fi stat la baza caracterului lor, varianta de a nu face o alegere efectiv neexistând.

Stabilite fiind nevoia imperioasă de a paria, de a alege, alături de imposibilitatea totală

de a cunoaște ceva, orice, despre lucrul asupra căruia pariem, ajungem la logica cunoscută a pariului: nu există nicio rațiune pentru a nu crede. Alegând să credem, vom obține fie răsplata eternă, fie nimic, cu costuri aparent inexistente sau foarte reduse. Inutil să mai menționăm cealaltă alegere; de altfel, Pascal însuși nu se mai obosește să o facă, atât de stupidă pare.

Critici, soluționări. Ce rămâne din acest celebru pariu?

Detaliată fiind, acum, structura internă a apologiei pariului, rămâne să ne întrebăm în ce măsură aceasta poate cu adevărat justifica credința cuiva în Dumnezeu. După cum am observat, întreaga șarpanță a argumentației pascalienne stă sprijinită pe două elemente: imposibilitatea cunoașterii lui Dumnezeu, cuplată cu nevoia de a face, indiferent, o alegere cu privire la credința în acesta. Pot sta împreună cele două?

O evidentă incongruență se conturează în încercarea de a cupla neputința cunoașterii cu nevoia alegerii. În măsura în care nu putem, cu adevărat, ști nimic despre Domnul, rezultă în mod evident că nu putem cunoaște nici ce așteptări ar putea avea acesta de la noi. Prin urmare, de unde știm că este cu adevărat necesar să credem în El? De unde știm că acesta este, într-adevăr, dispus să ne ofere o viață veșnică, ca rezultat al credinței noastre? Firește că într-un context creștin acestea nu sunt decât banalități, însă, asumând ipoteza propusă de Pascal, totul se suspendă, nimic nu mai este cert. Suntem, așadar, forțați să operăm pe terenul nisipos al presupunerilor. Să vedem, așadar, unde ne poate conduce o presupunere incipientă: asumând că Dumnezeu există⁶ și că se află la curent cu această incapacitate a noastră de a-L cunoaște, ce motiv ar mai avea să ne pedepsească pentru lipsa credinței în El? Din moment ce nu putea fi, în mod fundamental, cunoscut, ce temeii ar avea să ne penalizeze pentru faptul de a nu ne fi pus credința într-o direcție complet incertă? Evident, ar fi dificil de găsit vreunul.

Dincolo de aceasta, se poate ridica și problema naturii credinței, într-un astfel de context. Având în vedere că a crede nu este cu nimic mai justificat decât a nu crede – cu ce este mai valoroasă o față a monedei decât cealaltă? – de ce ar merita, în fond, credința să fie răsplătită mai mult decât necredința? Aceasta nu ar presupune niciun efort în plus, nicio cunoaștere în plus, niciun sacrificiu. Din contră, asumarea credinței ar părea a fi un gest pur interesat, lipsit de alt fundament, afară de acela al speranței unui viitor câștig ușor. Firește, am putea face presupunerea suplimentară că o viață trăită în credință ar garanta și asumarea unui stil de viață virtuos, dedicat celorlalți, etc. însă nimic din presupunerile lui Pascal nu sugerează asta și este eminent neclar de ce anume același stil de viață eclatant întru virtutea sa nu ar putea fi asumat și de cel care nu crede, ținând cont, mai ales, că opțiunea pentru credință nu are niciun alt fundament în afara celui pur interesat, menționat mai sus, în contextul asumat.

O ultimă eventuală obiecție ține de natura faptului de crede. Logica pariului, ce asemuiește credința și necredința cu fețele unei monezi, presupune că opțiunea pentru

una sau cealaltă se face facil, rapid, eficient. Te gândești puțin și ai ales. Or, generalmente, convingerile religioase nu se aleg tocmai astfel, sau cel puțin la asta ne-am aștepta. Atingerea unei convingeri religioase (sau a opțiunii de a nu crede ori practica o religie) presupune, în mod ideal (și poate chiar necesar), parcurgerea unui anumit tip de traseu. La finalul său, traseul va fi fost inevitabil marcat de cercetări, interogații, tatonări, eventual întoarceri din drum, răzgândiri și reporniri, culminând cu atingerea unui anumit grad de încredere într-o poziționare finală, sau măcar aproximativă. Este discutabil în ce măsură este bine să păstrăm o anumită disponibilitate, mai mică sau mai mare, pentru modificarea ulterioară a convingerilor noastre, odată formate; cert este, însă, că ar fi perfect bizar ca acestea să fie atât de ușor modificabile precum este o monedă de întors de pe o față pe cealaltă - pare implauzibilă o întoarcere pe dos a minții, o răzgândire, făcută în condiții analogice. Toate acestea pentru a spune că, în cele mai multe cazuri, aplicarea manierei de alegere specifică unui pariu pentru determinarea statutului credinței cuiva pare a fi văduvită de sens. Poate că ea ar funcționa pentru gentlemanii pariori și liber-cugetători ai lui Pascal, deși nu este clar nici măcar cum aceia ar putea trece de la o necredință fundamentată pe unele raționamente (bune sau rele, puțin importă, dar solid ancorate în mințile respectivilor) la credință, în lipsa unui anumit efort de (auto)convingere. Mai precis, ce este aici neclar, este în ce măsură o astfel de tranziție bruscă poate fi făcută sincer și serios, în lipsa motivării pur interesate. Ce sens ar avea ca Dumnezeu să răsplătească pe cineva ce în mod fundamental nu reușește să creadă, ce afirmă, totuși, că ar crede, de teama și groaza pierderii raiului? Cu certitudine că bunul Domn ar prefera să fim sinceri cu El și cu noi înșine, mai bine decât să ne prefacem de acest fel.

Ei bine, în fața acestor obiecții, mai poate fi în vreun fel justificat pariul lui Pascal, ca fundament al credinței în Dumnezeu? Răspunsul pare a fi că nu, cel puțin nu ca „fundament”. Aceasta nu ne va descumpăni, nici împiedica din a face o anumită tentativă de răscumpărare a demersului pascalian.

Pentru a o face, este necesar să adăugăm un element suplimentar de context. După cum foarte frumos spunea Alain Finkielkraut la un moment dat⁷, este important să înțelegem că odată cu intrarea în modernitate, cu secolul XVII, cu scrierile lui Blaise Pascal (desigur, nu numai cu acestea), intrăm în ceea ce poate fi numit o „epocă a angoasei”, eventual a anxietății. Ce dorea să spună Finkielkraut prin aceasta? Foarte simplu: începând cu acest moment, nimeni nu mai poate fi, în mod profund, mulțumit. Ateul este anxios, căci nu e deloc limpede ce sens ar mai putea avea existența sa în lipsa oricărei transcendențe (desigur, se pot găsi unele scopuri lumești, toate supuse însă efemerității), pe când credinciosul este anxios din aproape exact același motiv, căci este posibil ca ceea ce crede el să nu fie adevărat, vechile certitudini căzând sub semnul dubiului.

Merită, de altfel, menționat, că Pascal nu era singurul om al epocii sale marcat de un

anume scepticism. Teologul contemporan Pierre Charron, ale cărui scrieri au reprezentat neîndoiebnic una dintre inspirațiile apologetului nostru, afirma într-una din cărțile sale, „*Les Trois Vérites*” („*Cele trei adevăruri*”), următoarele: „În cel mai rău caz, nu poate fi vreun pericol în a crede în Dumnezeu și o providență: căci și de ne vom fi înșelat, ce rău poate decurge de aici?”, argumentația acestuia continuând într-un stil foarte similar cu acela al lui Pascal⁸. Ne putem întreba de ce anume formula acestuia din urmă a rămas faimoasă în istorie, și nu a celui dintâi (după cum am menționat, Charron scria mai devreme decât Pascal). Un posibil răspuns ar putea sta tocmai în forța dramatică a ideii de pariu, acolo unde miza este enormă, totul transformându-se într-un joc de totul sau nimic – pesemne că mult mai blânda formulare a lui Charron nu ar fi avut cum să combată așa ceva.

Ne aflăm, așadar, într-o epocă a incertitudinii. Remarcând ruptura între un creștin convins, precum Bossuet, ce afirma a nu vedea nicio piedică ori îndoială pentru credința sa, și contemporanul său Pascal, același Alain Finkielkraut amintea de următorul panseu pascalian, situat în ediția noastră la fragmentul 494: „Și dacă nu ar trebui făcut nimic decât pentru ceea ce este cert, nu ar trebui să facem nimic pentru Religie, căci aceasta nu este certă”⁹. Nu putem ști, dar trebuie să alegem ceva. Ei bine, acesta ne oferă cheia înțelegerii cât mai profunde a pariului. Căci ce vrea, în fond, Pascal să sugereze prin nevoia imperioasă de a alege, a crede sau a nu crede, își are originea nu într-o banală dorință de câștig (deși așa pare ea prezentată pariorului imaginar din dialog), ci într-o adâncă nevoie de conturnare a angoasei sfâșietoare cu privire la sensul existenței sale. În fața unui Dumnezeu tăcut și inaccesibil, ce vom putea, totuși, alege să credem: că acesta există și poate da vieții noastre un sens, sau contrariul? Iată autentică miză a pariului.

Lucrurile fiind astfel dezbătute, rămânem cu tentația de a conclud. Are vreun sens să urmărim abordarea lui Pascal? Împotriva acestei tentații nu avem numai vorba de duh a lui Flaubert, „*La bêtise consiste à vouloir conclure*”, dar și cuvintele aceluiași Pascal, care, la fragmentul 217 al panseurilor, ne avertizează că „nu pricepem nimic din lucrarea Domnului dacă nu luăm drept principiu că El a vrut să-i orbească pe unii și să-i lumineze pe alții”¹⁰. Neștiind noi sigur în care dintre cele două grupuri vom fi avut șansa de a fi nimerit, vom găsi mai potrivit să lăsăm pe fiecare în parte să-și extragă propriile concluzii din cele discutate aici.

NOTE

1. Putem avea, uneori, impresia, că pariul este unica idee a lui Pascal ce rămâne încă larg discutată și cunoscută. ↑
2. Blaise Pascal, „*Pensées*”, Éditions Gallimard, colecția „Folio classique”, ediția 2004, editată de Michel Le Guern (prima ediție 1977), pag. 265. ↑

3. Menționăm că, Pascal însuși neavând șansa de a-și publica panseurile în timpul scurtei sale vieți, de acestea s-au ocupat o serie de editori de-a lungul timpului, fiecare așezând fragmentele apologetului în ordine după cum bine a găsit de cuviință, neexistând, în consecință, două ediții cu ordonări identice. Principalele ediții folosite astăzi sunt Brunschvicg, Lafuma și Tourneur-Anzieu, alături de cea mai sus citată. Pentru a găsi fragmentele citate aici în edițiile respective se recomandă folosirea unor tabele de concordanță, de obicei situate la finalul cărților. ↑

4. Blaise Pascal, „Pensées”, Éditions Gallimard, colecția „Folio classique”, ediția 2004, editată de Michel Le Guern (prima ediție 1977), pag. 689, nota 1. ↑

5. Ibid., pag. 693, nota 14, de unde aflăm reacția unui anume abate de Villars la publicarea panseurilor, în cartea sa „De la délicatesse” (Paris, 1671). Scrie acolo bunul abate: „Ia mai taci, Paschase [diminutiv pentru Pascal, nota mea], îmi pierd răbdarea să te ascult tratând cel mai înalt dintre toate subiectele, și sprijinind cel mai important adevăr al lumii, și principiul tuturor adevărilor, printr-o formulă așa josnică și puerilă, printr-o comparație cu jocul de cap sau pajură ce poate mai degrabă să te facă să râzi decât să te convingă [...] nu știu ce conștiință ai tu, așa încât să-i spui unui liber-cugetător că, rațional, nu putem ajunge să-L cunoaștem pe Dumnezeu [...] dacă Divinitatea ar fi așa problematică precum sugerează această propunere, ne-am afla într-o situație tare proastă.” Pesemne că abatele știa ce spune. ↑

6. Inevitabil, aici vor sta ascunse și alte presupuneri corelative, căci Dumnezeu al cărui existență o asumăm va trebui să aibă atributele esențiale ale divinității în viziunea creștină: omnipotent, omniscient, eminent bun. ↑

7. Este vorba despre o emisiune de radio, difuzată la France Culture, în data de 24 februarie 2018, intitulată „Être catholique aujourd’hui” – „A fi catolic în ziua de azi”, unde gazda Finkielkraut îi avea ca invitați pe filosofii (desigur) catolici Rémi Brague și Denis Moreau. Pentru eventualii interesați, linkul către emisiune este următorul: <https://www.radiofrance.fr/franceculture/podcasts/repliques/etre-catholique-aujourd-hui-1167004> ↑

8. Blaise Pascal, „Pensées”, Éditions Gallimard, colecția „Folio classique”, ediția 2004, editată de Michel Le Guern (prima ediție 1977), pag. 695, nota 16. ↑

9. Ibid., pag. 378. ↑

10. Ibid., pag. 188. ↑